պատճառաւ՝ ի զուր կը սպասէր անոր ու կը փնտռէր զայն՝ գոռացող ալիքներու մէջէն անծայր հորիզոնին վրայ. և երբ բազուկները թուլցած վար կ'իյնային, ամէն օր կը կրկնէր այս եղերերգական յանկերգը. «Ասկից անդին բան չի տեսնուիր»։ Երբ մեռաւ հէք կինը առանց իր սիրելին տեսնելու, գիւղացիները զայն թաղեցին յիշեալ ժայռին վրայ, գրելով այս վերտառութիւնը «Ասկից անդին բան չի տեսնուիր»։

Գաղափարներու յարակցութեամբ՝ քանի որ փրոֆ. Կիւրեղեան իր ճառին մէջ ըսաւ՝ թէ հոս տնկած է գոնէ Այրարատի անունը, Կիպրոսի ու Հայաստանի թագուհւոյ մը բարձր աշտարակէն մոռածեցի տեսնել ճշմարիտ Այրարատը և հոն կանգուն Հայաստանը որ իրենները կը փնտռէ, և որ իր յոյսերուն ու բողոքներուն մէջ խարուած կը գոչէ. «Ասկից անդին բան չի տեսնուիր»։

Բայց, կենդանի է Տէր, հոս տեղէն, Ազոլոյէն՝ Վենետեան գաւառէն, Իտալիայէն մենք կրնանք նշմարել ինչ որ անհնար է հայրենի լեռներու մէջ։ Հոս Վենետկոյ մէջ կղզեկի մը ծոցը՝ զոր կարելի է կոչել Նոյի տապանը, որ ազատած կործանիչ փոթորիկներէն, և փոխադրուած է Այրարատի սուրբ լեռներէն. Իտալիոյ մէջ կայ Հայաստանի փառահեղ պատմութեան վաւերաթուղթերու ու յուշարձաններու հաւաքածոյ մը՝ որով կենդանի է Հայաստան, որ աչքերը ապագային վրայ սեւեռելով կրնայ հանգչիլ ազատութեան, անկախութեան, վերածնունդի երջանիկ օրերու յուսով։ Այո՛, Տեարք, Իտալիայէն որ ա՛լ յաղթական կերպով կը կցէ իր աւանդութիւնները Հռոմէականութեան հետ, որ Հայաստանի սահմանակից է, ան կրնայ տեսնել՝ ինչ որ կարելի չէ Այրարատէն որ այսօր իրենը չէ, և կրնայ յուսալ վերագտնել զայն՝ և անոր հետ ինչ որ կորուսած է, հաւաքել հոն իր ցիրուցան որդիքը՝ իբր ազատ և անկախ ժողովուրդ։

Այսօրուան Իտալիայէն որուն անլուծանելիօրէն կը զօդուի Հռոմի անունը, Հայաստան և մենք կրնանք աղաղակել Հարիւրամեայ տօնակատարութիւններու տեսիլքով թէ՝ Ասկից անդին կը տեսնուի այն՝ որուն կը տենչանք։

Քանի որ Հայկական պատմութիւնն և աւանդութիւնը կապուած են Հռոմի պատմութեան հետ, ոչ թէ միայն անոր համար որ Հռոմ խորտակեաց զրաւում գունդս Հայոց, և ոչ փոխադարձաբար անոր համար որ Ցառուրս երկուց մեծազօր արքայից Տիգրանայ և Միհրդատայ քսանեւհինգ տարի պարտութիւններ կրեց (Հռոմ), այլ որովհետեւ մինչ ընտանեաց և Հռոմի ուխտազանց և մատնիչ Անտոնիոս մը՝ Կղէոպատրայէն հմայուած՝ կը զրժէր դաշնակից Հայաստանի Ուխտին, անդին Հոկտաւիանոս մը Հռոմի մէջ կը սնուցանէր, կը կրթէր և կը պատրաստէր ժառանգներ Հայոց Գահին՝ զոր կը վերահաստատէր Կղէոպատրայի նաւատորմին պարտութենէն վերջ։

Այսօր սակայն Մուրատ–Ռափայէլեան Վարժարաններու Հարիւրամեայ տօնախմբութեանց առթիւ, այս դասական գեղեցիկ երկրին մէջ՝ որուն գլուխը կը պսակուի կայսերական թագով մը՝ Նախախնամական Մարդու մը ձեռքով, ներշնչուած Հռոմէական ոգիէն, ուրախութեամբ կը տեսնեմ որ հոս կը սնին, կը կրթուին ու կը ձեւանան Հայաստանի զաւակներ՝ բերկրալից հիւրասիրուած աշխարհիս զանազան քաղաքներէն՝ հոս Քոռնարոյի փոքրիկ քաղաքին՝ ազնիւ Ազոլոյի մէջ։

Ուստի մինչ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ այսքան խրախուսիչ հիւրընկալութեան համար, մինչ կը զրուատեմ Իտալիոյ մեծութիւնը, մինչ յարգալիր կը խոնարհիմ թագաւոր և Կայսր փառահեղ անուններուն առջեւ, և յաղթական Դուքսի մը, կը գտնեմ կանգուն Հայաստանը այս բարձունքներուն վրայ, ուր կը կարդամ վերածնութեան և կեանքի քանդակուած վերտառութիւնը. Ասկից կը տեսնուի վերածնիլը Հայաստանի, արդարակորովութեամբ ժողովուրդի մը՝ ազնիւ, հզօր Հռոմէական հաւատով, Նախախնամութենէն սահմանուած մեծ գործերու համար։ Կեցցէ Իտալիա։

ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՅ ՇՐՋԱՆԻ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԵՒ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՍԵՄԵՐԷՆ ՆԵՐՍ

Ա.

Պերճաշուք հանդէսները որ այնքան խանդավառ տեղի ունեցան ի Վենետիկ և այլուր՝ մեր զոյգ Վարժարաններու անդրանիկ Դարաղարձին առթիւ, ովսաննաներ էին այն հոյակապ Գործին՝ որուն ծնունդ տուին ազգային մեծ Բարերարները Սամուէլ Մուրատ և Եդուարդ Ռափայէլ։

Ոսկետառ անուններ, որոնք սահմանուած են անմահանալու հայ սրտերու մէջ։

Եւ եթէ փառաւորուեցաւ անոնց յիշատակը ո՛չ միայն ազգային՝ այլ և օտար շրջանակներու արտայայտութեանց տարափով, պատճառը՝ միջազգային գնահատանքի արժանի իրենց ազգաշէն ծրագիրն էր, որ ցայսօր տուաւ Հայ Ազգիս հարիւրամեայ հարուստ բերք մը։

Այն կրկնակ Վառարաններու հալոցներո՛ւն մէջ զարբնուեցան, կերտուեցան Հայ նորանոր սերունդներ, պատրաստուեցան վսեմ և ընտիր շառաւիղներ, որոնք յետոյ Հայրենի Աշխարհի և զանազան վայրերու մէջ իբրեւ զիտութեան և արուեստի ջահակիրներ՝ պանծացուցին բովանդակ քաղաքակիրթ աշխարհի առջեւ ազգային պատիւը, հայ անունը։

Եւ իսկապէս այդ նախանձելի հունձքն է, որ այսօր համախումբ կը յօրինէ մեծազործ զոյգ Հիմնադիրներու ճակատին վրայ՝ դրասանգ մը սքանչագեղ պսակներէ։

*
* *

Արդարութեան պարտքը դեռ բոլորովին լրացուած չի՛ կրնար ըլլալ, եթէ նոյնքան կարեւոր ուրիշ կէտ մը եւս չգրաւէ մեր մասնաւոր ուշադրութիւնը։

Բարեխնամ Հիմնադիրներն ինքնին պիտի պահանջեն իրենց պարտք արդարութեան՝ այս յոբելինական հանդէսներուն, որ հրապարակաւ ճանչցուի՛ ու գնահատուի՛ իրենց կողքին այն գործունէութիւնը՝ զոր անընդհատ ունեցած է իրենց Հաստատութեան կողքին այն գործունէութիւնը՝ զոր անընդհատ ունեցած է իրենց Հաստատութեան սեմերէն ներս՝ զարաշրջանի մը մէջ՝ Մեծին Մխիթարայ այս Ուխտը իր անդամներուն միջոցաւ։

Անդաստան մը եթէ չունենայ իր անձնանուէր ու քաջափորձ մշակները, երկիրը կը խոպանանայ ու քիչ առենէն բոլորովին անճանաչելի կը դառնայ։

Այսօր Մ. Ռափայէլեան վարժարանները ընդ միշտ կորսուած Հաստատութիւն-

digitised by A.R.A.R.@

ներու կարգն անցած պիտի ըլլային պատմութեան մէջ՝ եթէ Վենետկոյ Մխիթարեան Հայրերը սերունդէ սերունդ չփոխանցէին այդ սրբազան աւանդները։ Անոնք իրագործելու համար սոյն Բարերարաց կրթական ծրագիրները՝ նախ երկարաշատ տարիներ նիւթական ու բարոյական անլուր տառապանքներ կրեցին. ի սէր ազգին զոհեցին իրենց առողջութիւնը՝ մինչեւ իսկ կեանքի վտանգով։ Եւ յետ ձերբազատելու հրիտակը, յետ կանգնելու Վարժարանները՝ մէն մի դաստիարակ Հայր ամբողջ դարու մ'ընթացքին մրցակցեցաւ կարծես ժառանգելու իր նախորդին անձնանուիրութիւնը, ազգասիրութիւնը. տրամադրեց իր ուսումնական ձիրքն ու փորձառութիւնը, գործածեց իր բոլոր կարողութիւնները՝ հայ անուան արժանաւոր սերունդներ պատրաստելու։

Մխիթարեան այդ կարգի վաստակաւորներուն մէջ, արդար է ըսել, որ անդրանկութեան իրաւունքը կը պատկանի զոյգ յոգնաջան Հայրերու՝ որոնք են Հ. Նիկողայոս Բուզայեան (ծն. 1739 † 1803) և Հ. Պօղոս Մէհէրեան (ծն. 1729 † 1814). ասոնք եղան սկզբնապատճառ երկու կտակներու կազմութեան, և ի յաջողութիւն իրին՝ անձնազոհ և աննահանջ ամէն տեսակ տառապանքներու դիմաց՝ ճգնեցան հասնիլ իրենց նպատակին, այն է՝ ապահովել դրամագլուխ ի դաստիարակութիւն հայ մանկտւոյն։

Հ. Սարգիս Թէոդորեան կ'ամփոփէ Բուզայեանի գործը այսպէս. «Փոխանակ հինգամեայ պարտուց ինամածութեան պաշտաման Հ. Նիկողայոսի՝ ի Լոնտոն, զամս քսան վարէ նա զայն անդ, սկսեալ ի 1785 ամէն մինչեւ ցամն 1805, յորում ամի վախճանի նա ի Լոնտոն, և թաղի յանկեան ինչ, ի պարտիզի ուրեք Հռովմէական Անգղիացւոյ». («Պտմ. Մուրատեան Վարժ.ի», էջ Ա. էջ 46)։

Հարկ է ճշդում մ'ընել յիշեալ մէջբերումէս, որ ըստ վանական տոմարի՝ Հ. Բուզայեան վախճանած է ո՛չ թէ 1805–ին, այլ 1803–ին։ Սոյն թուականին հետ պիտի հանդիպինք նաեւ ուշագրաւ նոր յայտնութեան մը, զոր կ'ընձեռէ մեզ Հ. Յարութիւն Աւգերեանի անտիպ Ինքնակենսագրութիւնը. (այսպէս Մխիթարեան Դաստիարակներու մեր ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐԻՆ մէջ առաւելապէս պիտի լսուի հետզհետէ բազմաթիւ դիւանական վաւերաթղթերու ձայնը, ըստ կարելւոյն ցուցադրելու համար բուն իսկ իրականութիւնը, ճշմարտութիւնը)։

Արդ, Թէոդորեան՝ Բուզայեանի մահը ակնարկելէ վերջն ըսաւ. «Թաղի յանկեան ինչ, ի պարտիզի ուրեք Հռովմէական Անգղիացւոյ» (տե՛ս Ա.հդ)։ Այդ մասին որոշ յիշատակութիւն մը ահա. Հ. Յար. Աւգերեան առաջին անգամ երբ Լոնտրա կ'երթայ առ Պարոն Աղեքսանդր Ռափայէլ, նուիրական պարտք մը կը սեպէ այցելել այդ առթիւ նաեւ Հ. Նիկ. Բուզայեանի գերեզմանին, որ կը գտնուի, կ'ըսէ, Նորազանդներու St. Pancras եկեղեցւոյն մէջ, ուսկից հող եւս առնելով կը բերէ միասին ի Ս. Ղազար՝ ի յիշատակ բազմարդիւն Հօր։ Ինչ որ մեզ աւելի հետաքրքրական է՝ անոր առանձին մահարձանին գոյութիւնն է այդ թուականին. ան կը գրէ այսպէս. «Մահարձան նորա առ անարիւքն ունէր զայս Տապանագիր ի լատին բարբառ. « † Hic jacet corpus Rev.di Patris Nicolaii Pusani Monaci Ordinis Sancti Antonii Abbatis Natione Armeni olim coenobii Sancti Lazari Venetiis Alumni. — Obiit 30. Maji 1803. — Etatis 66. — Requiescat in Pace». այսինքն է՝ «Հոս կը հանգչի մարմինը Մեծարգոյ Հ. Նիկողայոս Բուզայեանի՝ միանձն ի Կարգէ Ս. Անտոն Աբբայի, հայազգի, երբեմն Աշակերտ Վենետկոյ Ս. Ղազարու մենաստանին։ Վախճանեցաւ 30 Մայիս 1803, 66 տարեկան — Հանգիցէ ի խաղաղութեան»։ («Կենցաղ Հ. Յարութիւն Վարդապետի Աւգերեան», էջ 137)։

Գալով Հ. Պօղոս Մէհէրեանի՝ «յետ հինգամեայ նեղութեան և անձկութեան իւրոյ անդ» (Թեոդորեան. «Պտմ. Մ. Վ.ի», էջ 43) 1790–ին ճամբայ կ'ելլէ Մատրասէն դէպի Լոնտրա, բայց ըստ Բուզայեանի խորհուրդին վանք կը մեկնի, ուր և ինքը

միեւնոյն նպատակաւ մտադրած էր՝ քանի մ'ամիս վերջ դառնալ։ Հ. Պօղոս իբրեւ քարոզիչ կ'առաքուի յետոյ ի Կարին, և հուսկ կը վախճանի ի Ս. Ղազար։

*
* *

Այս երկու վաստակաւորներու արդեանց շնորհիւ Մուրատեան հրիտակը այդպէս ձեւանալէն վերջ՝ պէտք ենք խոստովանիլ այժմ, որ զայն ձեռք բերելու առաջնակարգ դերն ունեցողն ալ բազմերախտ Հ. Սարգիս Թէոդորեանն է «հանդերձ վշտօք և տառապանօք և վտարանդիւք յապաշնորհաց». (Ա.հդ)։ Եթէ անձնական է այս վկայութիւնը, ահա հեղինակաւոր պաշտօնական վկայութիւն մը՝ որ և միանգամայն նախկին բազմավիշտ գործակցի է։

Հ. Կարապետ Եսայեանի՝ ուղղուած է թուղթս՝ որ հետեւեալն է.

«Զուրախական ինչ լուր հանդերձեալ եմ աւետարանել Վերապատուութեանդ, և քեւ միաբան Հարց մերոց վարդապետաց՝ ժողովելոցն ի խորհրդարանիդ այդր, եթէ յուզմունք և վարանմունք պէսպէս ձախողակ խորհրդոց, յորս տառապէր հասարակութիւնս զոգցես յերկուց ամաց հետէ՝ զիրակութեանց և զկենաց իսկ Հ. Սարգսին վասն չունելոյ ի նմանէ յատուկ ինչ գիր, ահա Աստուծով վախճան առին, զի փոխանակ նամակի՝ ողջ մատեան մի ընկալաք՝ յորում բովանդակին մի առ մի կարգաւ երկամեայ անցք՝ որք անցեալ էին ի մէջ իւր և Մուրատեանց վասն հրիտակի իրաւանց որք և աղքատ մանկտւոյն։ Ի Տեառնէ եւեթ յաջողեալ է նմա յաղթական հանդիսանալ ի գազանամարտի, որ դիւրագոյն եւս էր թերեւս, քան թէ ի խոան ախտակիր մարդկան գազանացելոց չհատակիլ, և ի կատարածի տանիլ զմրցանակն փառօք։ Զի յատենի կացեալ Բրիտանացւոց՝ հանդէպ նեղչաց իւրոց ոսոխացն կուռ սպառազինութեամբք իրաւացի փաստից, արդարացուցանէ նախ զանձն և զգործ իւր, որ անիրաւ ամբաստանեալն էր ստութեամբ. ապա ի կարգ անկեալ դատաւորացն՝ նմին տան և զիրաւունս վերստին ստանալոյ զկէս արծաթոյ հրիտակին, որ ի պահ եդեալն էր ի տան գանձուց տէրութեանն։ Այլ ի ստիպել ատենին վճարել և զվաշխ հրիտակին, վարանին ոսոխքն զի քանդումն էր բովանդակ տան իւրեանց, վասն որոյ և խոնարհին յոյժ յոյժ, և ի Հ. Սարգսի գրութիւնն եւեթ ապաստանին, զի այլուստ անմարթ էր նոցա ելս ինչ իրաց և ազատութեան գտանել, և մտանեն ընդ նմա ի նոր իրաւախոհութիւն, զոր և ըստ հրամանի հասարակութեանս յանձն առնու Հ. Սարգիս, և վերստին հաստատեալ զայն ամենայն նպաստաւոր պայմանս որ յառաջնում իրաւախոհութեան դաշնագրին, և մասն ինչ միայն ընկալեալ ի վաշխէ անտի, տայ գիր և առնու նոր իրաւախոհութեան, և Աստուծով հաշտութիւն լինի ի մէջ նոցա և մեր՝ ի հիացումն մեծ ամենայն բարեատեաց կուսակցաց նոցա։ — Այժմ չմնայ այլ հոգ Հ. Սարգսի, բայց միայն անցուցանել զարծաթն որ ի ձեռին իւրում է՝ յԵրուսաղէմ, և դառնալ այսր ի վանս, որ միոյ ամբողջ ամի կարօտ է ասէ՝ սակս չլինելոյ յաջողութեան փոխանակագրոց որպէս յառաջն՝ ի պատճառս անկանելոյ արժէից դրամաթղթոց ընկերութեանն». (գր. Սումաղեան Աբրահայր, 1833, Ապրիլ 27)։

Արդիւնաշատ Հ. Սարգսի այս անձնազոհ ծառայութիւնը հանրածանօթ է, և պիտի մնայ յաւէտ անջնջելի՝ մեր վարժարանական պատմութեան մէջ։

Անտարակոյս նոյնքան համապատիւ պիտի ըլլար նաեւ անոր կրթական դերը Անտարակոյս նոյնքան համապատիւ պիտի ըլլար նաեւ անոր կրթական դերը իբրեւ Տեսուչ Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններուն մէջ՝ եթէ ցվերջ իր գործունէութիւնը անաղարտելի մնար հոն, ինչ որ ժամանակաբար անձնական կիրքը երկփեղկեց զայն ի սպառ, մոռցուց խոնարհամտութիւնը և հասարակութեան առջեւ կատարած իր Ուխտը, որ էր «մինչեւ ցինքնամն արեան» անպայման հնազանդիլ իր օրինաւոր Մեծաւորներուն կարգադրութեանց։ Մի միայն ասով ընդելուզուած իր ունեցած գործունէութիւնը՝ պիտի ընէր զինքը Աստուծոյ և մարդկան առջեւ՝ Աւետիքեաններու, Աւգերեաններու և Ալիշաններու պէս իսկապէս մեծ, որոնք զիտցան ի հարկին «ծռիլ՝ բայց չկոտրիլ»։ Ուստի հիանալով հանդերձ Մուրատեան հրիտակի շուրջ իր անմրցելի գործունէութեան վրայ՝ պէտք է ի գութ և ի կարեկցութիւն շարժի ամէն Հայ սիրտ անոր այդ աւաղելի դժբախտութեան մասին՝ ի նշան խորին երախտագիտութեան։

Մուրատեան և ապա նաեւ Ռափայէլեան խնդիրներու համար անմոռանալի անուն

digitised by A.R.A.R.@

մ'է նաեւ Հ. Սուքիաս Սոմալեան, նախ իբր վշտաշարչար գործակից Հ. Սարգսի, և յետոյ՝ իբրեւ Ընդհ. Աբբահայր, որ հակառակ իր կրած տառապանքներէ'ն ժառանգած հիւանդագին վիճակին՝ այնքան աշալուրջ ու խոհական իմաստութեամբ հսկեց գործին ընթացքին վրայ, որ անկորուստ ձեռք անցնին կտակները՝ Ազգիս զաւակց դաստիարակութեան համար։ Հետզհետէ յիշատակելի են իբրեւ արդիւնաւոր գործիչներ՝ կտակներու գործառնութեանց մէջ՝ Հ. Յովհաննէս Սորկուճեան, Հ. Յար. Աւգերեան, Հ. Եսայի Մզրաքեան, Հ. Աղեքս. Պէշիկթաշլեան և ուրիշ Հայրեր, որոնք տաժանելի ճանապարհորդութիւններով ու վիշտերով մինչեւ իսկ վտանգեցին առողջութիւնին։

Սոմալեան Աբբահայր կտակի մասին յետ որոշ հաւաստիքներ ձեռք ձգելու շնորհիւ Հ. Սարգսի՝ «որում միայն էր տալ մեզ – կ'ըսէ – գիտել որոշ ինչ ըստ կարի յաղագս ապագայ եկամտից Մուրատեան դպրոցին» (գր. առ Հ. Անանիա Ճելալեան, 1833 Մայիս 11), արդէն գործին տուած է պէտք եղած ուղղութիւնը։ Ի պատրաստութիւն Փատուայի Մուրատեան դպրոցին՝ Վենետիկէն իրմէ պաշտօնաթուղթ մը կը հասնի կանխապէս ի Պոլիս առ Հ. Անանիա Ճելալեան՝ այսպէս. «զի ի բազում ամաց հետէ ունիս հմտութիւն, և բնական ճարտարութիւն՝ կարգէ (զբեզ հասարակութիւնս) գործադրիչ և վերակացու» (գր. 1833 Մարտ 12) ի Ղալաթիա տուն մը վարձելու և հոն դպրոց բանալու, «որ մայր դպրատանս ունի որդեգրիլ իբրեւ օգնական». (Նմկ. առ Հ. Ան. Ճելալեան 1833 Մայիս 11)։ Աբբահօր ազգասէր ոգին կը նկատէ մանաւանդ «ըղձալի... տեսանել միանգամայն զդոյն ըստ օրինի կանոնական բարեկարգ դպրոցաց առ ի երագահաս օգնութիւն պիտոյից կանխեալ նորավիճակ ազգիս, մինչեւ է մայր դպրատանս որ աստ ի նոյնն ուղղոյ եղեալ»։ (Անդ)։

Ճելալեանի պատրաստած ծրագիրը Վարչութեան կողմանէ լաւ կ'ուսումնասիրուի. միանգամայն սկիզբէն նկատի կ'առնուին՝ բարեսէր և հեռատես մտածութեամբ՝ ապագայ աշակերտաց ընդունակութեանց մէջ անհաւասարութեան պատահականութիւններ կամ ուրիշ պարագաներ, և յետոյ պաշտօնական հաւանութիւնը կը հաղորդուի առ Հ. Անտոնիոս այսպէս. «Ցասացելոցս մարթիս ինքնին իմաստասիրել զընդունելութիւն առաջնոյ կարծեացդ զոր ասես. "Լաւ լիցի աստէն ուսուցանել... զամենայն կարեւորսն, եւն.,, զի որոց ոչ յաջողեսցի գալուստ այսր ի չներել պայմանացս որ վասն առաքելեաց, գոնէ այդր վաղվաղակի պիտանի լինիցին և անձանց և ազգին՝ ունելով բաւական ժամանակ յուսանել արհեստ ինչ որով կեցցեն։ Իսկ այսր եկողացն կարճեսցին աշխատանք, և արագ արագ զարգասցին յեւս բարձրագոյնսն և ի կարեւորագոյնսն. ընդ այս և մեր վաստակք թեթեւասցին, և քաջալերիցիմք եւս յուսով ի սուղ ժամանակի զառաջնապտուղսն յուռթի ժողովելոյ յաշակերտելոցն աստ առ մեզ». (Անդ)։

Եռուզեռը հետզհետէ կ'ընդարձակուի կրթական խնդրոյ շուրջ՝ Միաբանութեանս մէջ. դպրոցի թիւն իսկ կ'աւելնայ ի Պոլիս քիչ ժամանակէն. միւս կողմանէ Փատուայի Մուրատեան Վարժարանի բացման նախօրեակն ալ վերահաս կը թուի, այլեւս քիչ ամիսներու խնդիր։ Ուստի 1833 Ապրիլ 27–ին (օր երջանիկ փոխման Մխ. Աբբահօր) Հ. Ան. Ճելալեանի կը գրկուի առ ի կանխահոգութիւն՝ ԿԱՐԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՔ ՅԱՂԱԳՍ ՄԱՆԿԱՆՑ ԱՌԱՔԵԼԵԱՑ Ի ՊՈԼՍՈՑ՝ ՅՈՒՍՈՒՄՆ ՄԱՒՐԱՏԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ խորագրով 10 հրահանգներէ կազմուած «Պայմանք ընտրելի մանկանց», որպէս զի ըստ այնմ աշակերտներ պատրաստուելով՝ իր ժամանակին ընտրութիւն ըլլայ անոնցմէ։ Այն «Պայման»ներէն յետոյ զետեղուած է նաեւ «Ցուցակ հանգամանաց ընտրելի մանկտուոյն յուսումն Մուրատեան դպրատան», երկուքի բաժնելով զայն։ Առաջինը կու տայ բարոյական, ֆիզիքական և մտային 13 Թերութիւններ, իսկ երկրորդը՝ 13 Կատարելութիւններ։

Նոյն տարւոյ Օգոստոս 28–ին ալ Աբբահայրը Փատուայի դպրոցին սկզբնաւո-

րութիւնը այլեւս մօտալուտ համարելով՝ կը գրէ առ Հ. Ա. Ճելալեան այսպէս. «Թէպէտեւ չեւ հասեալ տակաւին գիրն սպասեալ ի Մատրասէ առ կարգաւորաբար սկիզբն առնել բանալոյ զսամուէլեան դպրոց մեր ի Բատուա, բայց յուսացեալ թէ այլեւս ոչ շատ յամեսցէ այն, ահա հրաման տամք քեզ պատրաստել առ այժմ զերկոտասան մանկունս վասն այնր դպրոցի՝ ընտրեալս ըստ վաղագոյն տուեալ աստի պայմանացն, և յառաջիկայ գարնան դնել յուղի»։

Բայց դեռ տարի մ'ալ կ'անցնի վրան։

Եւ ահա 1834 Օգոստոսին 12 պատանիներ Պոլսէն Վենետիկ կը հասնին, և ամիս մը յետոյ՝ այն է Սեպտ. 4–ին՝ կը ծագի Փատուայի Մուրատեան դպրոցի արշալոյսը, և Միաբանութիւնը՝ որ բնականաբար թղթակցութեան մտած էր նախապէս պատկանեալ Իշխանութեան մօտ թոյլտուութիւն ստանալու՝ այժմ (անշուշտ դարձեալ միեւնոյն իշխանութեան) պաշտօնապէս կը հաղորդէ նաեւ բացումը հետեւեալ գրով։

Eccellenza

Per soddisfare al desiderio esternato da V.ra Eccellenza nel pregiato foglio 12 Luglio 1833, n.o 26690/3279, che Le partecipassi la seguita erezione del nostro Collegio Armeno, ecco appunto, che nell'atto di ringraziare l'Eccellenza V.ra della dimostrata premura, mi pregio di significarle, che il giorno 4 Settembre del corrente anno fu esso attivato colle stesse regole e discipline del nostro, di cui non è, che una Casa filiale. Sono certo, che la protezione da V. E. donata alla nostra Congregazione si estenderà cortesemente altresì su quel Collegio filiale.

Ho l'onore di dichiararmi

Di V.ra Eccellenza

Umil.mo Dev.mo Servo
SUCHIAS SOMAL, Arciv. ecc.

S. Lazzaro, li 6 Settembre 1834

Վսեմափայլ Տէր

Գոհացում տալու համար Ձերդ Վսեմութեան 12 յուլիս 1833, թիւ 26690–3279 պատուական նամակով յայտնած փափաքին, թէ Ձեզի հաղորդեմ մեր Հայ Վարժարանին հիմնարկութիւնը, ահաւասիկ տիրդ Ձերդ Վսեմ. ցոյց տուած հոգածութեան համար շնորհակալութիւնս յայտնելու առեն, պատիւ ունիմ տեղեկացնելու Ձեզի՝ որ ներկայ տարւոյս սեպտ. 4ին բացուեցաւ Վարժարանս միեւնոյն կանոններով եւ միեւնոյն կարգապահութեամբ Մենաստանիս՝ որուն մէկ օժանդակ Տունն է։ Վստահ եմ թէ Ձերդ Վսեմութեան Միաբանութեանս շնորհած պաշտպանութիւնը ազնուօրէն պիտի տարածուի նաեւ այս Վարժարանին վրայ։

Պատիւ ունիմ ինքզինքս յայտարարելու

Ձերդ Վսեմութեան
Ամենախոնարհ և անձնանուէր ծառայ
ՍՈՒՔԻԱՍ ՍՈՄԱԼԵԱՆ
Արքեպս. և Ընդհ. Աբբայ

Ս. Ղազար, 6 Սեպտ. 1834

Նորաբաց դպրոցը գործի կը լծուի և հետզհետէ ազգայնոց և օտարաց դրուատիքներուն կ'արժանանայ, այն աստիճանի՝ որ Հ. Անանիա Ճելալեան Պոլսէն կը տիքներուն կ'արժանանայ, այն աստիճանի՝ որ Հ. Անանիա Ճելալեան Պոլսէն կը գրէ, թէ «Համբաւ Մուրատեան դպրոցին յօժարեցուցանէ զբազումս տալ զորդիս ի դպրոցս, վասն որոյ թիւ աշակերտացս եհաս յեօթանասուն». (գր. առ Սամ. Աբբ. 1834 Յունիս 17)։

Ուստի զարմանալի չէ, թէ «Յոլովք ի գով առնուն զսանս Մուրատեան դպրոցին և կոչեն ԾԱՂԻԿԷ ՊԱՏԱՒԻՈՅ». (Նմկ. Հ. Եղիշէ Ալեանաբեանի առ Սոմալ. Աբբ. 1841 Յունիս 26)։

*
* *

Եթէ ըստ ժամանակագրական կարգի՝ նախ Սամուէլ Մուրատի կտակն է որ իրագործուիլ կը սկսի, բայց իբրեւ ծրագրի առաջնութիւն՝ հնագոյնն է Եղուարդ Ռափայէլի կտակը։

Եւ յաջողութիւնը՝ զոր կ'ունենար հետզհետէ Փատուայի վարժարանը՝ օր ըստ օրէ աւելի՛ կը իրախուսէր Մխիթարեան Միաբանութիւնը, նուաճելու նաեւ Ռափայէլի կտակը։

digitised by A.R.A.R.@

յէլեան կտակի շուրջ յարուցուած բոլոր խոչընդոտները։ Այս մասին արդէն Ս. Ղազարու Վարչութիւնը անընդհատ հետապնդումի մէջ էր՝ ամենէն աւելի փորձ ու կենցաղագէտ միաբաններուն ձեռքով։

Պատմութեան ծանօթ է, որ Բարերարին մահէն յետոյ անոր երէց որդին Աղեքսանդը կը մաշեցնէր Մխիթարեան վարդապետներուն ազգանուէր սրտերը՝ կտակին իրագործման շուրջ իր յարափոփոխ դիտաւորութեամբ և աննպաստ տրամադրութիւններովը։ Զենք ուզեր երկարել զայս. ըսենք սակայն, որ մի միայն Ս. Ղազարու Դիւանին ծանօթ է այն տառապանքը՝ զոր կրած է վշտաչարչար Աբրահայրը Գերպ. Սոմալեան, հանդերձ իր գործակից Վարչութեամբ ու պատուիրակներովը։ Ցուսոյ ամէն մէկ նոր նշոյլի երեւման՝ մէջտեղ կը գտնենք զպրոցավարի համար նոր անուն մը։ 1789 Դեկտ. 31–ին գրուած Ռափայէլեան կտակին մէջ՝ զպրոցատեղւոյ ընտրութեան մասին որոշ կարգադրութիւն մը չէր եղած, ինչպէս էր Մուրատեանին ալ։ Գիտենք որ կատարուելէ վերջ կտակին պայմաններէն մին՝ այն է Ռոլէնի «Պատմ. Հռովմէական»ի տպագրութիւնը՝ անմիջապէս յաջորդ տարին (1816 Սեպտ. 28) Հ. Յարութիւն Աւգերեան երկիցս Փատուա կ՚երթայ «ի խնդիր տեղւոյ Ռափայէլեան զպրատան, զոր խոստանայր Պարոնն կանգնել»։ («Կենցաղ Հ. Յար. Վ.ի Աւգեր», էջ 172)։ Իսկ Լոնտրայի մէջ Աւգերեանի բարեկամ երաշխաւորը Պ. Մէքօլի, ինչպէս առաջ հաղորդած էր առարկութիւններ (Անդ, 241–4–5)՝ այժմ եւս կը հաղորդէ Իննիս գործակալին կողմանէ (Անդ. էջ 254), թէ «Ըստ կարծեաց Պարոն Գօպլրնի զպրատունն Ռափայէլեան պարտի հաստատիլ ի Մատրաս, զի բաց ի լռութենէ կտակին զտեղւոյ նորա, քաջ գիտակ էր այրն կամաց պարոն Ռաֆայէլի առ կենդանութեամբ նորա վասն կանգնելոյ զզպրատունն իւր ի Մատրաս յօգուտ քաղաքակցաց իւրոց», ինչպէս մեկնել ուզած էին նաեւ Բարերարին դուստրը և փեսայն. (տե՛ս Թեոդոր. «Պտմ. Մ. Վ.ի», էջ 46)։ Որքան որ ասոր դէմ կը պատասխանէ Աւգերեան, թէ Հ. Բուզայեան «լաւ եւս գիտէր զմիտս նորա, ապա թէ ոչ ինքն չառնոյր յանձն զվերակացութիւն նորին ի Հնդիկս և ոչ իսկ յանձնէր ապա Միաբանութեան Վենետկոյ» («Կենց. Հ. Յ. Վ. ի. Աւգեր». էջ 254), բայց այս յայտնի է՝ որ մերթ ընդ մերթ իրարու կը յաջորդեն Ռափայէլեանց կողմանէ այսպէս Մատրաս, Փատուա, Լոնտոն, Փարիզ և այլ անուններ։

Կը տեսնենք նաեւ Պոլսոյ մասին նամակ մը Սոմալեան Աբրահայրէն առ Հ. Անանիա Ճելալեան.

«Զգիտեմ թէ լուեալ իցէ քո այդր թէ Պարոնն կամի երեկօթիւք զպրոց կանգնել այդր յիւր անուն, և յիւրոց սեփական գոյից ի հրահանգս ազգային մանկուցն ընդ մերովս դարձեալ վերակացութեամբ։ Զայսմանէ գրեաց մեզ Հ. Աղեքսանդրն ի Լոնտրայէ, և մեք գովեցաք զբարիոք դիտաւորութիւն Պարոնին, և պատուէր տուաք ջանալ արդիւնացուցանել զնոյն վաղ ընդ փոյթ գործադրութեամբն։ Արդ զի այս այսպէս (թէպէտ ո՛չ յոյժ վստահելի ինչ), և զի զորոշ ինչ ընդ քեզ արարից առ այժմ ի վերայ անցելոց գրելոցս սակս զպրոցիդ որ արդ ընդ ձեռամբ քով, կարգէ Հասարակութիւնս վասն այդր ամ ըստ ամէ 1000 հազար ցրվանցիկ, զորոյ զկէսն առնուլ ունիս այդր ո՛չ կանխիկ, այլ ի լրանալ վեցից զպրոցական ամսոց, և զայլն յաւարտ միւսոյ վեց ամսեանն»։ (գր. 1833 Օգոստոս 28)։

Հուսկ Հ. Աղեքսանդր Պէշիկթաշլեանի կը վիճակի առաջին անգամ առաջարկել Վենետիկ քաղաքը թէ Պարոնին և թէ իր եղբարց, քաջ պատճառաբանութեամբ մը համոզելով զիրենք՝ ընդդէմ հակառակորդ փաստաբանին, զոր և կը հաղորդէ յետոյ առ Աբրահայրը. (Նմկ. 1834 Յունուար 17)։

Բնականաբար մեծապէս կը հրճուի Գերպ. Սոմալեանի հայրական սիրտը՝ յետ այնքան տառապանքի տարիներուն։

Ահա ցոլացիկ մը իր այս զգացումներուն՝ ուղղուած առ Հ. Եղ. Հիւրմիւզեան.

«Հայր Եղուարդ – կ՚ըսէ նա – Որպէս թէ հուլ առ իս ի սենեկիս կայիր, կամիմ թղթովս խօսել ընդ քեզ ամենեւին անարուեստ և ընտանի՝ այսպէս։ Աչացդ լոյս և աւետիս մեծ, զի Հ. Աղեքսանդրն հուսկ յետոյ յանդիման եղեալ Լորտ Մասդրին հանդերձ Պարոնիւ և փաստաբանիւք, ցուցանէ նմա զթարգմանութիւնս Ռոլէնին զհինն և զնորն, և զծախս տպագրութեան նոցա միահամուռ ասէ լինել երից հազարաց լիրէ ըստեղինից։ Իսկ Մասդրն վճռէ նախ զի հատուցին ծախքն մեզ նոյնչափ ըստեղինք։ Ի գումարէ անտի հանեալ Պարոնին զտուեալն իւր, զաւելին ունի անցուցանել ի վանս ընդ զանազան տիտղոսիւք՝ վաստակաւորացն ի տրիտուր և այլոց ոմանց ի ձիր։ Վճռէ երկրորդ զի ի Վենետիկ կանգնեսցի Ռաֆայէլեան կամ Եղուարդեան զպրոցն. իսկ դրամս մազլուխն ի Լոնտրա կացցէ ի Պէնքն. և չհոն ամ ըստ ամէ անցուսցի այսր ի Վենետիկ առ ի պէտս ծախուց և պահպանութեան այնր զպրոցին։ Այս լուր հասարակաց է յուրախութիւն. իսկ ինձ յառանձին ուրախութիւն այն է, զի այսպիսի գործ մեծ ընդ լաւ ձեռն ել ի գլուխ, որ չէ սովոր յարդիւնսն պարծել ծափհար, և ընտրութիւնն իմ զնմանէ չեղեւ ընդունայն առաջի Հասարակութեանս»։ (գր. 1833 Դեկտեմբեր 15)։

*
* *

Քաղաքին ընտրութիւնը իր վճռական որոշողութիւնը կ՚առնէ ուրեմն. բայց զպրոցի բացման մասին՝ դեռ չեն կասիր Աղեքս. Ռափայէլի անհանդարտ մտածութիւնները։

Նախախնամութիւնը այդ մասն ալ պահած էր 1836 թուականին։

Միաբանութիւնը յետ ի Վենետիկ զանազան տեղեր այցելելու՝ բանակցութեան կու գայ Կրատէնիկոներու հետ՝ վարձելու համար հրաշալի շէնք մը, Փեզարոյի պալատը։

Այլեւս ամէն ինչ կը պատրաստուի հետզհետէ. կը կատարուին օրինական ձեւակերպութիւններ Քաղաքական Իշխանութեանց հետ։ Արդէն Օրագրուհի մը կանուխէն կը հաղորդէր, թէ «Քաղաքապետն Ըսթափուր Վենետկոյ գիտացեալ զկառուցիսկ կը հաղորդէր, թէ «Քաղաքապետն Ըսթափուր Վենետկոյ գիտացեալ զկառուցանէ ռափայէլեան զպրոցին ի քաղաքիս՝ խնդամտի, և մեծայ լսել զսկզբնաւորութիւն նորին». (գր. 1836, Յուլիս 30)։ Կ՚ընտրուի նաեւ Միաբանութենէս առաջին Տեսչական Մարմինը, և աշակերտները կը հանին Դքսական Քաղաքը։

Եւ ահա Յուլիս 10–ին հետեւեալ պաշտօնական տեղեկագիրը կը զրկուի առ Կոմս Սբաուր.

Վսեմափայլ Տէր

Ստորագրեալս, Ս. Ղազարու Հայ Միաբանիներու Ընդհանրական Աբբայ, պատիւ ունիմ ծանուցանելու Ձերդ Վսեմութեան, որ քիչ առնենք Վենետկոյ մէջ պիտի բանանք Հայ պատանիներու կրթութեան համար, մեր Վանքին ուրիշ Մասնաճիւղ – Վարժարան մը։ Այս Վարժարանը առժամապէս պիտի բացուի Սուրբ Կասիանոսի Ժողովրդապետութեան տակ գտնուող Փեզարոյ Պալատին մէջ, մինչեւնոյն մեր տուներով և մինչեւնոյն կարգապահութիւնքով՝ ինչ որ է 1834–ին Փատուա հաստատուած մեր Վարժարանը։ Միայն անկէ զատ եւ ամենայն հոգաբարձութեան համար՝ առ պիտի կոչուի Ռափայէլեան Հայ Վարժարան։ Միաբանութեան համար՝ առ պիտի կոչուի Ռափայէլեան Հայ Վարժարան։ Միաբանութիւնս եւ իր Մասնաճիւղ տան վրայ Ձերդ Վսեմութեան հզօր պաշտպանութիւնը խնդրած առնենս, պատիւ ունիմ ամենամեծ յարգանքով ինքզինքս յայտարարելու։

Ձերդ Վսեմութեան

խոնարհ, անձնանուէր և պատուադիր Ծառայ

ՍՈՒՔԻԱՍ ՍՈՄԱԼԵԱՆ եւն.

Ս. Ղազար, 10 Յուլիս 1836

Առ Նորին Վսեմ. Գ. Պ. Կոմս տի Սբաուր
Նախագահ Արքայական Քաղաքին Վենետկոյ

digitised by A.R.A.R.@

Իսկ զպրոցին պաշտօնական բացման օրն ալ Ս. Ղազարէն Վենետկոյ Պաշտօնարան կ'երթայ հետեւեալ ծանուցագիրը.

Eccellenza

Presentemente alla ossequiatissima di V. E. p. del 21 Luglio p.o p.o portante il n.o 24497=3255 – mi affretto a soddisfare l'ingiunto incarico nella ferma fiducia, che l'E. V. ne sentirà quella compiacenza, che tanto onora l'animo Suo sì portato a favorire le tutte imprese, che tendono al migliore progresso delle Lettere e della Scienza.

Scrissi, 11–cor.te verso il mezzo giorno ho formalmente presieduto all'apertura del 2.do Collegio in Casa Pesaro sussidiario al Monastero di S. Lazzaro, assistendovi li miei Monaci con una corona di 14 giovanetti di fresco dall'Armenia quì giunti.

Iddio Signore sparga le sue benedizioni su questa nascente Vigna, sicchè in avvenire abbia a riconoscere l'Armenia, quanto alla sua civilizzazione giovò la carità di un suo Figlio tutelata dall'Augusto Austriaco Monarca, e favorita dalla protezione di V. E.

Colgo questa ben lieta occasione per raffermare a V. E. i sensi più vivi della mia profonda considerazione, e riconoscenza.

Umil.mo e Dev.mo Servitore
SUCHIAS SOMAL ecc.

Di S. Lazzaro 12 Settembre 1836

Վսեմափայլ Տէր

Ներկայապէս կը պատասխանեմ Ձեր Վսեմութեան անցեալ յուլիս 21, թիւ 24497-3255 պատուական նամակին. կը փութամ կատարել ինծի պատուիրած յանձնարարութիւնը հաստատուն վստահութեամբ՝ թէ Ձեր Վսեմութիւնը պիտի ունենայ այն զոհունակութիւնը որ պատուաբեր է Ձեր անձին այնքան պատրաստակամ նպաստելու բոլոր ձեռնարկներուն որ կը ձգտին Գրականութեան և Գիտութեան զարգացման օժանդակել.

Գրեցի ամսուս 11-ին թէ կէսօրուան մօտ պաշտօնապէս նախագահեցի Փեզարոյ Տան մէջ, Ս. Ղազարու Մենաստանին – Մանտամիւզ՝ երկրորդ Վարժարանին բացման. ներկայ էին իմ Միաբաններս, Հայաստանէն նոր հասած 14 պատանիներու խումբով մը.

Աստուած այս նորաբողջ Այգւոյն վրայ հեղու իր օրհնութիւնները, որպէս զի ապագային Հայաստան տեսնէ՝ թէ որչափ նպաստեց իր քաղաքակրթութեան իր մէկ Զաւակին բարերարութիւնը, հովանաւորութեամբ Աւստրիոյ Օգոստափառ Միապետին և Ձերդ Վսեմութեան պաշտպանութեան.

Այս շատ ուրախալի առիթէն կ'օգտուիմ, Ձերդ Վսեմութեան հաւատալու խորին մեծարանաց և երախտագիտութեանս վառ զգացումները.

Խոնարհ և անձնանուէր Ծառայ
ՍՈՒՔԻԱՍ ՍՈՄԱԼԵԱՆ եպիսկ.

Ս. Ղազար, 12 Սեպտեմբեր 1936

Այսպէս կը սկսի ծայր տալ Փեզարոյ պալատին մէջ Ռափայէլեան վարժարանը, որ հետզհետէ կորելով անվկանդ ուղեւորի մը պէս ժայռուտ արգելքները ժամանակի ընթացքին՝ պիտի դիմէր մերթ առանձին ու մերթ միաձոյլ իր Քոյր Հաստատութեան հետ դէպի լուսանշոյլ հորիզոն մը, դէպի պայծառագեղ ծագումը իր գործունէութեան Հարիւրամեայ Դարադարձին.

Բ.

Պատմական խուզարկութեանց արդիւնքներն այնքան աւելի արժէքաւոր կը դառնան՝ որքան որ պարզ աւանդութենէ աւելի դիւանական վաւերագիրներու և զօրեղ փաստերու վրայ հաստատուած են.

Սոյն մտածութեամբ՝ մեր ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐԻ ամբողջական կազմութիւնը բացարձակ պահանջեց մեզմէ՝

ա. Ուխտիս Մայր Դիւանի վաւերաթղթոց ու պաշտօնական տեղեկագրութեանց ապաւինիլ, զորս խղճամիտ հետազօտութեամբ ստիպուեցանք մի առ մի աչքէ անցընել, և համեմատութեամբ զանազան գրութեանց ըստ կարելւոյն իրականը գտնել.

բ. Կրթական Նախկին ու Միջին շրջաններու նկատմամբ հարկ համարեցանք՝ ուր որ պէտք էր՝ մանրամասն տեղեկութեանց իջնել ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ խորագրի

տակ, յօգուտ վարժարանական պատմութեան և բանասէր ազգայիններու։ Իսկ մերձաւոր տարիներու և արդի ժամանակներու մասին բաւ համարեցանք լոկ կարեւորով զոհանալ։

գ. Պաշտօններու Սկզբնաւորութեան և Աւարտման թուականները ստուգելու համար մեր նախընտրած աղբիւրներն եղան աստիճանական կարգաւ. 1. Ժող. Արձանագրութիւնք. – 2. Պաշտօնագիրք. – 3. Օրագրութիւնք. – 4. Առանձնական թղթակցութիւնք. – 5. Հաւաստի տեղեկութիւնք՝ գործող անձերէ (նորագոյն ժամանակներուն համար)։

դ. Աւարտման թուականի բացակայութեան պարագային՝ նշանակած ենք մի միայն Սկզբնաւորութեան թուականը որ ունինք. իսկ չակերտեալ թուականը կը նշանակէ՝ որ դեռ Աւարտը չէ եկած։ Ի հարկին՝ անդրադարձած ենք նաեւ ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ։

ե. Ներկայ աշխատութեանս իբր աղբիւր ծառայեցին

Ձեռագիրներ

1. Պաշտօնական Արձանագրութիւնք՝ Ուխտիս Ընդհանուր, Վարչական, Խնամակալաց և Ուսումնական Ժողովոց, 1832-1936։
2. Թղթակցութիւնք զանազան. (բազմաթիւ Պաշտօնագրեր, հարիւրաւոր նամակներ, ուսումնական տեղեկութիւնք, ծրագիրք և այլ կարեւոր թղթեան)։
3. Օրագրութիւնք Սոմալեան Աբբահօր, (զանազան տարիներ)
4. Օրագրութիւնք զանազան միաբանից
5. Զրոյցք օրականք, (զանազան տարիներ)
6. Դէպք օրականք » »
7. Անցք օրականք » »
8. Յիշատակարան Մ. Ռ. վարժարանի. (մեծագիր եռիշեան օրագրութիւն մը միայն՝ 1834–1837 շրջանի)։
9. Մատեան պաշտօնեից Ռափայէլեան վարժարանի. (չորս թուղթ է միայն և կ'ընդհատի 1875 թուականին)։
10. Կենցաղ Հ. Յարութիւն Վ.Ղ.-ի Աւգերեան, այն է Ինքնապատում Օրագրութիւն կենաց նորա. գր. 1847 ամին. (եռեւք՝ Յաւելուածին մէջ կը գրէ իր նկատմամբ. «ի 30 Ապր. [1847]. Աւարտեաց և եղ ի կարգի զՕրագրութիւնն եւթանասուն և երկամեայ կենաց իւրոց»)։
11. Ազգաբանութիւն Ռափայէլեան և Մուրատեան Տանց ըստ պատմելոյ Պարոն Աբրահամու Աղանուրեան յամին 1851։

Տպագիրներ

12. Թէոդորեանի «Պտմ. Մուր. Վրժ.-ի» քառահատոր. տպ. 1866։
13. «Բազմավէպ»-ի զանազան տարիներ։

*
* *

Տեսչական կազմի ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐԸ ներկայացնելէ առաջ հարկ կը համարինք տալ քանի մը կարեւոր ծանօթութիւններ Պաշտօնեաներու անուան սահմանին և անոր յարակից պարագաներուն մասին։

ՏԵՍՈՒՉ

Ըստ Ս. Ղազարու դիւանական թուղթերու՝

1°. Հոմանիշներ են հնութեան կարգաւ՝ Ուղղիչ, Առաջնորդ, Կառավար, Վերակացու, Տեսուչ և Վերատեսուչ։

digitised by A.R.A.R.@

2°. Առաջին չորսերը նախկին շրջաններու կը պատկանին, իսկ վերջինները՝ արդի ժամանակներու։

Մենք գործածեցինք Տեսուչ՝ ըստ այժմեան ընդհանուր առման։

ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅՐ

Թէպէտեւ մեր դիւանական թղթոց մէջ բաղդատմամբ քիչ կը գործածուի Հոգեւոր Դաստիարակ կամ Հայր կամ Խորհրդատու, եւն. և ընդհակառակն գրեթէ միշտ Խոստովանահայր, սակայն մենք Հոգեւոր Հայր խորագիրը ընտրեցինք, որովհետեւ անոր ներքեւ թէ՛ Հոգեւոր Դաստիարակի և թէ սոսկ Խոստովանահօր ծառայութիւնները միանգամայն կրնան հասկցուիլ, ինչ որ միմիայն «Խոստովանահայր» տիտղոսը պիտի սահմանափակէր այդ իմաստը։

Ընտիր հայորդի պատրաստելու յաջողութեան առաջին պայմանն է անշուշտ՝ նախ ճշմարիտ հաւատացեալ մը կազմել, արժանաժառանգ որդի մեր Եր. Հարց և հետեւող անոնց Ս. Հաւատքին. ուստի՝ ժամանակին՝ Խոստովանահօր տրուած էր իր սրբազան պաշտօնէն զատ՝ նաեւ առանձին դասախօսութեամբ՝ Կրօնագիտութիւն և Բարոյագիտութիւն ուսուցանելու պաշտօնը, որով անոր ծառայութիւնը երկու տեսակ էր։

Սակայն հետագայ շրջաններու մէջ Տեսուչն է որ ուղղակի կը զբաղի աշակերտներու բարոյական կրթութեան գործին, իսկ Կրօնագիտութեան ուսումը կը յանձնուի վանական ներքին ուսուցչի մը։ Բուն Խոստովանահայրը միշտ Տեսչէն զատ անձ մը եղած է. երբեմն հաստատուն բնակութեամբ Վարժարանին մէջ, շատ անգամ ալ՝ իբր այցելու՝ վանքէն։ Այս վերջինս տեղի կ'ունենայ մերձաւոր պարագաներու համար, ինչպէս են Վենետկոյ՝ և ժամանակաւ՝ նաեւ Փատուայի Մուրատեանի պայմանները։

Գալով մեր ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅՐ խորագրին՝ դիտել կու տանք, որ երբ անոր դիմաց հանդիպի պարապութիւն Սկզբնաւորութեան կամ Աւարտման թուականներուն, կամ ընդհատում և կամ թերացում յաջորդական շարքերուն մէջ, պէտք է նկատել միշտ «ընկալեալ սովորութիւնը», այն է՝ «այցելու խոստովանահօր» մը օժանդակութիւնը։

ՓՈԽ-ՏԵՍՈՒՉ

Քիչ պիտի հանդիպինք այս խորագրին, վասն զի սովորաբար Ուսումնապետն է որ ինքնին կը վարէ այդ պաշտօնը։

Այն հազուագիւտ պարագաներուն՝ որ Ուսումնապետէն զատ յատկապէս ուրիշ անձ մը սահմանուած է այդ պաշտօնին, բնականաբար մենք ալ զայն կը նշանակենք իր կարգին։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՊԵՏ

1°. Դիւանական հոմանիշներ են ըստ կարգի հնութեան՝ « Տեսուչ ուսմանց», «Վերակացու ուսմանց», «Ուսուցչապետ», «Ուսումնապետ»։ Ստէպ նոյն իսկ Ուսուցիչ կամ Վարժապետ կամ Դաստիարակ՝ ըստ հասկացողութեան կարգ մը վաւերաթղթոց, և մերթ նախկին Ժողովոց Արձանագրութեանց։ Մենք ընտրեցինք ՈՒՍՈՒՄՆԱՊԵՏ խորագիրը ըստ այժմեան ընդհանուր գործածութեան, որ նախկին գրութեանց մէջ ալ ոմանց քով նախընտրելի կը թուի այս անուանակոչութիւնը (տես Կան. Ա. գ. յօդ. գ)։

2°. Երբ այս խորագրին դիմաց չիկայ անուան յիշատակութիւն մը, պէտք է նկատել՝ որ երբեմն այս պաշտօնը չէ անցած Ժող. Արձանագրութեանց մէջ, և ոչ մենք հանդիպած ենք դիւանական թղթակցութեանց մէջ՝ անուանապէս յիշատակու-

թեան, որովհետեւ Վարչական Ժողովը՝ թէպէտ քիչ դէպքերու մէջ՝ Տեսչին կը թողու իր գործակիցներէն մին ընտրել այդ պաշտօնին. նոյնը եղած է երբեմն նաեւ Տընտեսն և առանին ինչ ինչ պաշտօններու համար։ Սոյն իրաւասութիւնը շնորհուած է ժամանակին Հ. Սարգիս Թէոդորեանի, Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի և այլ քիչերու։

3°. Յիշել որ ըստ սովորութեան Ուսումնապետն է Փոխ-Տեսուչ և Հսկողապետ Վարժարանին՝ երբ պաշտօնապէս չիկան կամ չեն նշանակուած անոնք առանձինն։

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐ

Այս խորագրով պիտի ներկայացնենք՝

1°. Վարժարանին Գործակալը, որ կը զբաղի ծախսի, տուրքերու, շինութեանց կամ նորոգութեանց գործերով։

2°. Նկատելով Մատակարարին հետ սերտ աղերս ունեցող ստորակարգ մասնական պաշտօններ, ինչպէս Տնտես, Հանդերձապետ և Հիւանդապահ, ամէն անգամ որ կան պաշտօններ, ինչպէս Տնտես, Հանդերձապետ և Հիւանդապահ, ամէն անգամ որ մասնաւոնցմէ միոյն հանդիպեցանք որոշակի մեր հետազօտութեանց միջոց, դրինք նոյնպէս միեւնոյն Մատակարար տիտղոսին տակ, ի փակագծի զետեղելով մտոը՝ նաեւ վաւերագրին կողմանէ ցոյց տրուած վերադիրը, որպէս զի այսպէս անջատուելով մասնականները՝ ըստ կարելւոյն չպատահին անորոշութիւններ։

ՈՒՍՈՒՑԻՉ

1°. Դիւանական հոմանիշներ են՝ «Վարժապետ», «Վարժապետ ուսմանց», «Ուսուցիչ», «Ուսուցչապետ»։

2°. Այս կարգին մէջ դասեցինք նաեւ «Դաստիարակ մանկանց կամ մանկտոյն», «Պահապան մանկանց», «Վերակացու աշակերտաց», «Հովիւ», «Հսկող» և այլ մակդիրներ, գուշակելով իրենցմէ միանգամայն դասաւանդութիւն մը այս կամ այն ուսման, ինչպէս ցարդ կը կատարուի։

3°. Ուսուցիչ, Ուսուցչապետ, Դաստիարակ գործածուած են մերթ Ուսումնապետի տեղ։

ԱՇԽԱՏԱՒՈՐ ԵՂԲԱՅՐ

Մխիթարեան Դաստիարակներու խումբերուն կից նշանակած ենք նաեւ Միաբանութեանս այն Աշխատաւոր Եղբայրները՝ որոնք մեր կրթական Հաստատութեանց մէջ թանկագին ծառայութիւններ մատուցած են՝ ըստ վկայութեան ժամանակի պաշտօնական թղթակցութեանց. ուստի արժանի են անոնք՝ դաստիարակի հաւասարապատիւ գնահատանքով յիշուելու այս Հարիւրամեայ Յոբելեանին առթիւ։

Սակայն անոնց անուններն ու թուականները՝ փոխանակ ըստ պաշտօններու ցանկին տեղաւորելու՝ ամէնը միասին յատուկ խումբ մը կազմեցինք Ուսուցիչէ վերջ ԱՇԽԱՏԱՒՈՐ ԵՂԲԱՅՐ խորագրով։

Կանխենք ըսելու, որ դժբախտաբար անոնց յաջորդական կարգերը և որոշ թուականները պիտի չյաջողինք ամէն անգամ տալ, (ինչպէս նախընթացներուն մէջն ալ մերթ կը հանդիպին). այնու հանդերձ պիտի գոհանանք՝ գէթ գտածնիս արձանագրելով։

Նշանակուած կարգերուն մէջ զանց ըրած ենք յիշատակել եւս՝ մեր կրթական սեմերէն ներս իրենց ունեցած առանին պաշտօնները՝ որոնց լռիկ նուիրուած էին. բայց և այնպէս՝ մենք հոս իբր արձան յիշատակի պիտի դնենք, որ անոնք՝ բաց ի տնական աշխատութիւններէ՝ եղած են մերթ ընդ մերթ օգնական կամ փոխանորդ Մատակարարի կամ Տնտեսի, նաեւ Հանդերձապետ, Մառանապետ, Հսկող, Դիշերապահ

digitised by A.R.A.R.@

աշակերտաց, Հիւանդապահ եւն.։ Նոյն իսկ եղած են առիթներ – թէեւ հազուադէպ – յորս Մխ. Վարչութիւնը ամբողջապէս Աշխ. Եղբօր մը վստահացած է Մատակարարութիւնը կամ Տնտեսութիւնը՝ պաշտօնական ընտրութեամբ՝ թէ՛ Մուրատեան և թէ Ռափայէլեան կամ Մ. Ռ. Վարժարաններուն մէջ։ Յիշենք անոնցմէ՝ զոր օր. Եղ. Ստեփանոս Ումուտեանը. Եղ. Օգոստինոս Ծիանի և Եղ. Ալեքսիանոս Գազէզեան։

Չէ կարելի լռութեամբ անցնիլ մասնաւորապէս Եղ. Ստեփ. Ումուտեանի նկատմամբ, որ յետ երկար տարիներ (1840–1856) ի Փատուա և ի Փարիզ Մուրատեան վարժարանին մէջ ծառայելու՝ կը զրկուի Պոլիս, ուր գրեթէ նոյնքան տարիներ կը պաշտօնավարէ։

Իրեն կը յանձնուի՝ հոն Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններու եկամուտներն և աշակերտաց թոշակները իրենց ատենին գանձելու ծանրատաղտուկ պաշտօնը, զոր անձնանուէր փոյթով կը վարէ՝ ինչպէս Աբրահօր հետ ունեցած իր անպաճոյճ բազմաթիւ նամակները կը վկայեն։ Պէտք է ոսկետառ քանդակուին անոր խղճամիտ գործունէութեան մասին իրեն ուղղուած հետեւեալ վաւերական գնահատանքը. «Վարժարանաց Տնտուչները երախտագէտ են մանաւանդ Քոռ Ջանիցդ, և մեղաղրուրիւն ամենեւին չեմ շուած, այլ մանաւանդ գոհուրիւն». զայս կը գրէ իրեն Հիւմիւզեան Աբրահայր. (Նկ. 1865 Ապրիլ 14)։

Ասկէ երկու տարի առաջ ալ արդէն՝ նոյն հայրական քաջալերող գրիչը՝ զինքը հասարակասիրութեան մէջ բարենախանձ մրցակից ներկայացուցած էր նոյն ժամանակի ուրիշ վաստակաւոր Եղբօր մը, որ էր Եղ. Անտոն Քաջունի (եղբայրը Հ. Մանուէլ Քաջունւոյ), արդիւնաւոր՝ Ուխտիս եկամուտի աղբիւրներ ստեղծելուն մէջ։ Ասոր մասին Հիւրմիւզեան Աբրահայր կը տեղեկագրէ. «ի մատակարարել ջուր յարբուցումն Քաջունւոյ), արդիւնաւոր՝ Ուխտիս եկամուտի աղբիւրներ ստեղծելուն մէջ։ Ասոր մասին Հիւրմիւզեան Աբրահայր կը տեղեկագրէ. «ի մատակարարել ջուր յարբուցումն կենդանեաց՝ որ զժուարին է յոյժ՝ մանաւանդ ի ձմերան, խնդրեաց բանալ ջրհոր արդիսեան ի վանս՝ մատակարարելով զծախսն ի շահուց Լիտոյի, և յանցելումն եօթնեկի եկին գործաւորք և սկսան ծակել զգետին». (գր. առ Հ. Դանիէլ Պոլսեան, 1863 Նոյ. 12)։ Իսկ ինքը՝ Եղ. Ստեփանոս՝ միաժամանակ Պոլսէն կը նպաստէ իր վանքին՝ կազով լուսաւորելու միջոցներն հայթայթելով։ Յետ ամէն ինչ յաջողութեամբ պսակուելու՝ ինքն իսկ Աբրահայրն է որ կը փութայ գրել առ Եղ. Ստեփանոս, աւետելով անոր՝ թէ «շաբաթ իրիկուն կազը սկսաւ լուսաւորել բոլոր վանքը բաց ի սենեակներէն. բայց շատ աղուոր եղաւ և ազդեցութիւն ըրաւ՝ մանաւանդ սեղանատունը. և ամէնքը օրհնեցին զքեզ. նմանապէս հետեւեալ իրիկունը տպարանցիք որ ազատեցան իրենց այն զարշելի կանթեղներէն». (գր. 1863 Դեկտ. 25)։ Այլուր կը յաւելու նաեւ. «Կազին չյաջողելու բան մը կար նէ՝ ծախքն էր. երբոր դու անոր դիմացար, ամէն բան դիւրացաւ, ու եղաւ, և երեկ չէ առաջի օրը ստակն ալ տուաւ Եղ. Անտոնը. շէն կենաս, և Աստուած օրհնէ քեզ ալ՝ քսակդ ալ, ինչպէս որ Աբրահամ Նահապետը օրհներ է նէ։ Իսկ ջրին յաջողութիւնը հարկաւ կը գրէ քեզի Եղ. Անտոնը. խել մը խաղցընելէն ետեւ զմեզ ալ՝ աշխատաւորներն ալ՝ անցած շաբաթ օրը 72 մէղրոյ խորութենէն ջուր մը բղխեց որ օրը 250 մաղթելի չափ կը վազէ առտուընէ մինչեւ իրիկուն՝ իրիկուընէ մինչեւ առաւօտ. ա՛լ Եղ. Անտոնին ուրախութիւնը ո՞վ կրնայ բացատրել. և իրաւ աղուոր բան է. երկրթէ խողովակը գետնէն, այսինքն մեր պարտիզի յատակէն կէս կանգունի չափ բարձր է, չորս կողմէն եօթը ծակ բացեր են, անոնցմէ շատրուանի կամ մուսլուխի պէս կը վազէ, և ջուրն ալ անուշ, որ աւազէ անցնի նէ շատ աղէկ կը խմուի ալ։ Ա՛լ ամառը տաք ու երաշտ ըլլայ՝ անոր սփիւռ պիտոր հանենք, պարտէզը պոլ պոլ թող ջրեն՝ հատնելիք չունի որ։ Այսպէս Աստուած երկուքնուդ բանն ալ յաջողեց. մէկերնիդ ամառը, մէկալնիդ ձմեռը վանքը բոլոր պիտոր ուրախացնէք». (գր. 1864 Յունուար 15)։

Թող այս քիչ մ՛աւելի մանրամասնութիւնը մեր Աշխատաւոր Եղբարց գործունէութենէն՝ ըլլայ զարդը Մխ. Դաստիարակներու ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐԻՆ մէջ՝ անոնց նուիրուած անձուկ շրջանակին։

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՔ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԿՏԱԿԻՆ

Մխիթարեան մշակներու ուրիշ կարեւոր խումբ մը ահա, որոնց մասին առանձին յիշատակութիւն չիկայ մեր հետագայ Տեսչական Կազմերուն մէջ։ Բայց պարտք կը համարինք գէթ հոս համառօտ ակնարկ մը տալու անոնց՝ որոնք ոչ միայն հոգացին մեր Մատուռական մեծ Կեղրոններուն նիւթականը, այլ և անկից բաժին հանեցին Պոլսոյ, Տրապիզոնի և Մշոյ օժանդակ վարժարաններուն ալ։

Ուրեմն եթէ Մ. Ռափայէլեան Ցարկերուն մէջ Մխիթարայ որդիներէն մաս մը ուսուցչութեամբ և իր գրչով հրահանգեց ազգային մանկտին՝ իբրեւ հետեւողներ նախկին Ուսուցիչ – Դաստիարակ հայրերուն, ուրիշ խումբ մ՛ալ իր անձը զոհեց Մուրատեան եկամուտներու բարգաւաճման՝ իբրեւ շարունակողներ մեր Տնտեսագէտ նախնեաց, առանց որոնց՝ կենդանութենէ պիտի դադրէին անոնք. ուստի անոնց հանդէպ նուազ պէտք չէ ըլլայ համազգային երախտագիտութիւնը՝ քան ինչ որ մատուռական դաստիարակներուն։

Հարկ է գիտնալ նախ, որ ապագայ կառուցանելի դպրոցին համար Միաբանութենէս կը կարգուին Հ. Յար. Աւգերեան, Հ. Յակոբոս Ճէլալեան և Հ. Արսէն Անթիմոսեան «առժամանակեայ գործակալք դրամոց Մուրատեան դպրատան» (Ժող. Արձ. 1828, Նիսան Յունվ. 8–ի)։ Իսկ յետոյ Ժողովը կ՛որոշէ նոյնները Փատուա զրկել «առ ի ընտրել զգնելի գետին ի Demanio–յէ (Անդ. Նիսան Օգ. 13–ի)։ Դարձեալ յետոյ Ծանօր. 1, Հ. Իգն. Փափազ.ի Տնտչական շրջանին մէջ)։ Ուրեմն ինչ որ կ՛երեւի Դիւանական թուղթերէ՝ նախ տրամադրելի արքունի կալուածներէն գնելու մտադրութիւն ունեցած են. (Անդ. 1830, Նիսան Օգ. 10–ի), ուսկից կը հրաժարին յետոյ, որով յապաղ սկսանիլ գնել զկալուածս ի մասնաւորաց վասն Մուրատեան դպրատան». (Անդ. 1832, Նիսան. Յունվ. 18–ի)։ Ասկէ վերջն է որ դադրելով առժամանակեայ յանձնախումբին պաշտօնը՝ Մարտ 5–ին կ՛որոշուի «կարգել Գործակալս զՀ. Յարութիւն Աւգերեան, զՀ. Յակոբոս Ճէլալեան և զՀ. Սամուէլ Սամսարեան ի վերայ գնելի կալուածոց Մուրատեան դպրատան». (Անդ)։

Կը տեսնենք որ ասոնք ծրագրական գործառնութիւններ կը մնան. վասն զի ամէնէն վերջ վարձու կ՛առնուի Բիզանի Մօրէթա տիկնոջ պալատը Մուրատեան դպրոցի համար, ինչպէս պիտի տեսնենք վերջը։

Մուրատեան կտակի Մատակարարին հաստատուն բնակավայրն էր՝ սկիզբէն ի վեր՝ Փատուայի Մուրատեան Դպրոցը, որուն ներքին Գործակալն էր միանգամայն. այդպէս կը շարունակուի՝ նոյն իսկ Մուրատեան վարժարանի Փարիզ փոխադրութենէն վերջ՝ մնալով այլեւս ի Փատուա լոկ Կտակի Մատակարար՝ մինչեւ 1903, յորում երեւելի Հ. Մանուէլ Քաջունիէ վերջ Փատուայի և Գաղրոնի Մուրատեան կալուածները առանձին երկու Հայրերէ կը մատակարարուին՝ զատ պաշտօնարաններով։

Հոս կու տանք ժամանակագրական կարգով անուններ, որոնք ընտրութեամբ Ուխտիս Վարչութեան՝ եղած են սոյն կտակին Մատակարարները

Հ. Յակոբոս Ճէլալեան 1834–1839 (ցմահ)
Հ. Սամուէլ Սամսարեան 1839 – 1846

digitised by A.R.A.R.@

Հ. Եսայի Մզրաքեան 1847–1854
Հ. Անանիա Ճելալեան 1854–1860
Հ. Օգոստինոս Գույումճեան 1860–1882
Հ. Մանուէլ Բաջունի 1882–1903
Հ. Վահան Մէհտէրեան 1903–1907
Հ. Գրիգոր Ճելալեան 1907–1912
Հ. Վահան Մէհտէրեան 1912–1916
Հ. Դանիէլ Ստեփանեան 1916–1920
Հ. Փիլիպպոս Եատիկեար 1920–1930
Հ. Սիմոն Երեմեան 1930–1931
Հ. Գրիգոր Ճելալեան 1903–1907 (ի Գաղրոն)
Հ. Վահան Մէհտէրեան 1907–1912 »
Հ. Անդրէաս Կիւլէսէրեան 1912–1916 »

Երկու առաջինները՝ «Ընդհ. Գործակալ վանացս» կը կոչուին՝ բայց կը տեսնենք որ կը զբաղին մերթ Մուրատեան կալուածներով եւս։

Յետ վերջին աշխարհասասան մեծ պատերազմի՝ վանքի և դպրոցին Մատակարարութիւնները կեդրոնացան մէկ անձի վրայ, տալով անոր Ընդհ. Մատակարար տիտղոսը։ Այս վերջին շրջանէն է որ Մատակարարական Դիւանն ու Պաշտօնարանը կը փոխադրուի Ս. Ղազար։

Սոյն միացման հետեւանքով Մուրատեան մէն մի կալուածի մասնական Գործակալները անցան Ընդհ. Մատակարարի մը հսկողութեան տակ։

Յիշեալ շրջանէն սկսեալ մինչեւ ցայսօր եղած Ընդհ. Մատակարարներն են.

Հ. Յովսէփ Վ. Մարգարեան 1909–1916
Հ. Աթանաս Տիրոյեան 1916–1919
Հ. Հմայեակ Նարկիլէճեան 1920–1923 (ցմահ)
Հ. Դանիէլ Ստեփանեան 1923–1924
Հ. Բերովբէ Վ. Զրաքեան 1924–1929
Հ. Փիլիպպոս Վ. Եատիկեար 1929–1931
Հ. Կիւրեղ Վ. Բիպարեան 1934–1935
Հ. Տիմոթէոս Վ. Տէր Կիւլեան 1935–1936....

ԱԶԴ

Ա. Մեր Համայնապատկերին մէջ որոշ ուղղութեան մը հետեւելու համար՝ իբրեւ դասակարգութիւն՝ գլխաւոր շրջան ընտրեցինք մեն մի տեսչութեան պաշտօնավարութիւնը, ըստ ամբողջական միաչար տեղողութեան։

Բ. Սոյն գծուած սահմանին մէջ յաջորդական կարգով ու թուականներով զետեղեցինք իւրաքանչիւր պաշտօնէութիւնը, նշանակելով գործող վարդապետներու անունները և անձերու յաջորդութիւնները։

Գ. Տեսչական Մարմնոց անդամներ նկատած ենք հետեւեալները. Տեսուչ, Հոգեւոր Հայր, Փոխ–Տեսուչ, Ուսումնապետ, Մատակարար (իր ենթակարգեալ պաշտօնեաներով, զոր օր. Տնտես, Հիւանդապահ, եւն.) և Ղեքին Ուսուցիչ Հայրեր։

Դ. Երբ չէ նշանակուած խորագրի մը դիմաց պաշտօնավարող անձի անուն՝ պէտք է ընդհանրապէս ենթադրել, թէ Տեսուչն է որ գլխաւորութեամբ կեդրոնին՝ զայն եւս կը վարէ միանգամայն՝ անձամբ կամ իր մէկ գործակցին ձեռքով՝ մինչեւ ցրնտրութիւն առանձին պաշտօնեի։

Ե. Ուսուցիչ խորագրին դիմաց կը նշանակենք անունները այն Հայրերուն՝ որոնք մասնչեն կազմեր Տեսչական Մարմնոյն և «այցելու Ուսուցիչ»ներ են։ Սակայն անհրաժեշտ է մնացեալ յաջորդող անունց խումբին մէջ Տեսչական Մարմնոյ մէն մի անդամներն ալ, որովհետեւ կ'ենթադրուի միշտ անունցմէ որեւէ դասաւանդութիւն մը, մանաւանդ թէ՝ շատ անգամ՝ իրենք ստիպուած են զոհել աւելի ժամեր ուսուցչութեան՝ գլխաւորապէս իրենց պատասխանատուութեան յանձնուած ըլլալով ամբողջ աշակերտութիւնը։

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ[1]

Ի ՓԱՏՈՒԱ

ԲԻԶԱՆԻ ՄՈՒԹԱՅԻ ՊԱԼԱՏԻՆ ՄԷՋ[2]

(ՀԻՆ ՇՐՋԱՆ, 1833–1846)

ՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ

Ա.

ՏԵՍՈՒՉ — **Հ. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՓԱՓԱՋԵԱՆ**
1833 ԱՊՐԻԼ 26 ԵՒ ՄԱՅԻՍ 8[3] — 1837 ՓԵՏՐ. 11[4]

ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅՐ — Հ. ՏԻՄՈԹԷՈՍ ՊԼԷՄԷԶԵԱՆ՝[5] 1834 Յուլիս 2. – 1835 Մարտ 16։ – Հ. ՍԱՄՈՒԷԼ ՍԱՄՍԱՐԵԱՆ՝ 1835 Մարտ 16 – 1839։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՊԵՏ — Հ. ՊԵՏՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ («և դաստիարակ», «վերակացու»)՝ 1834 Յուլիս 2 – 1837 Սեպտեմբեր 15[6]։ – Հ. ՄԻՔԱՅԷԼ ԶԷՄՊԷՐԷԿՃԵԱՆ՝ 1837 Սեպտեմբեր 15 – 1839։

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐ — Հ. ՍԱՄՈՒԷԼ ՍԱՄՍԱՐԵԱՆ՝ 1834 Յուլիս 2 – 1839։

ՈՒՍՈՒՑԻՉ — Հ. ՍԻՄՈՆ ԵՈՒԼԱԼՃԵԱՆ («օգնական»)՝ 1835 Հոկտեմբեր 1 – 1836 Օգոստոս 4։ – Հ. ՍԱՐԳԻՍ ԹԷՈԴՈՐԵԱՆ («դաստիարակ մանկանց»)՝ 1836 Յունուար 5 – 1837 Մարտ 10։ – Հ. ԳՐԻԳՈՐ ԱԼՆԹՍՈՆ՝ 1836–1837 Մարտ 13։ – Հ. ԹՈՎՄԱՍ ՉԱՄՉԵԱՆ՝ 1836 Օգոստոս 4 – "1837,,

ԱՇԵԱՏԱՒՈՐ ԵՂԲ. — ԵՂ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ (ապա Ստեփանոս) Ուսմուտեան՝ 1834 Սեպտեմբեր[7] – 1835 Օգոստոս 2։ – ԵՂ. ՍԻՄՈՆ ԱԼԽՕՇԵՑԻ՝ 1835 Օգոստոս 2։

ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Մուրատեան Վարժ.ի համար վայր փնտռելու կը ղրկուին Միաբանութեան կողմանէ առաջին անգամ յանձնախումբ մը երեք հոգիէ բաղկացած՝ որոնք են, Հ. Յարութիւն Աւգերեան, Հ. Յովհաննէս Սորկուճեան և Հ. Արսէն Բագրատունի։ Ասոնք փատուայի մէջ յանձնարարականի և հմուտ անձի մը միջոցաւ կը շրջին զանազան կողմեր՝ ի զննութիւն դաշտավայրաց։ «Խորհուրդ տան մեզ–կը գրէ Հ. Յար. Աւգեր առ Գերպ. Սոմալեան — չհեռանալ ի սահմանաց Պատւայու իբրեւ ընտրելագունի։ Իսկ զսահմանս Վիչենցայի և Թրեվիզի համարին ստորանկեալ հեղեղման ջուրց, կարկտի և այլ բազում արկածից». (գր. 1828 Օգոստոս 20)։

2. Շէնքս կը գտնուի «ի թաղն սրբոյն Բենեդիկտոսի», բայց «տիկինն տանուտէր պալատին կամեցաւ պահել զհողանիստ յարկն յիւր բնակութիւն». իսկ փետր. 16–ին «որոշեցաւ սահման բնակութեան մերոյ, յաւելլով և մասն ինչ ի ստորին յարկէ, որպէս և ի կողմն Ախորին կրկին դստիկոնք ի բնակութիւն ծառայից մերոց»։ Փետր. 17–ին կը գրուի «դաշնագրութիւն վարձուց պայմանաւ վեցամեայ (ոչ վեցամսեայ, ինչպէս կը դնէ Սարգ. Հ. Բ. – տես «Երկհ. Կրթ. Գործ.

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՕԳՈՍՏ. – ԴԵԿՏ. 1936

digitised by A.R.A.R.@